

А.А. Рудь

ДИНАМІКА ТОРГОВЕЛЬНОЇ МЕРЕЖІ ТА ОБІГІВ ТОРГІВЛІ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ ХАРКІВЩИНИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ 1925 РОКУ

Розглядається динаміка торговельної мережі та обігів споживчої кооперації Харківщини в умовах адміністративно-територіальної реформи 1925 року, коли територія регіону скоротилася до межі Харківської округи, а мережа та обіги споживчої кооперації збільшилися.

Ключові слова: торговельна мережа, обіги, споживча кооперація, адміністративно-територіальна реформа, динаміка.

Актуальність проблеми динаміки торговельної мережі та обігів торгівлі споживчої кооперації Харківщини в умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи 1925 р. зумовлена тим, що у роки незалежності України з'явилася можливість неупередженого дослідження мало висвітлених в історичній літературі проблем, у тому числі діяльності споживчої кооперації, а необхідність посилення ефективності роботи споживчої кооперації на сучасному етапі розвитку економіки України потребує вивчення досвіду досягнень діяльності споживчої кооперації у роки непу, зокрема у регіональному розрізі.

Метою статті є дослідження динаміки торговельної мережі та обігів споживчої кооперації Харківщини в умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи 1925 р., коли територія регіону скоротилася до межі Харківської округи, а торговельна мережа та обіги торгівлі споживчої кооперації Харківщини збільшилися.

Адміністративно-територіальне реформування в Україні у роки непу було одним з чинників впливу на стан споживчої кооперації Харківщини. Особливістю цього реформування була організація нових адміністративних одиниць, які вимагали від споживчої кооперації тривалого часу адаптації, нової перебудови мережі й діяльності тим більше, що споживчі кооперативи переживали того часу складний, переломний період свого відновлення і налагодження роботи в умовах непу. Часті реорганізації створювали для споживчої кооперації додаткові складнощі.

На Харківщині замість губернії утворювалися Харківська, Сумська, Ізюмська, Куп'янська округи [8, с. 193-194]. У Харківській окрузі створювалося 27 районів, в яких було 434 сільради [2, с. 7-81], налічувалося 1602769 осіб обох статей, з перевагою сільського населення над міським, було 211419 господарств [2, с. 7-81].

У Харківській окрузі 1925 р. налічувалося 1326 хуторів, 446 сіл, 28 виселок, 21 артільне поселення, 46 радгоспів, 21 слобода [2, с. 16-81]. Розпорошеність населених пунктів залишалася гальмом в організації та діяльності споживчої кооперації Харківської округи. Наприкінці 1925 р. в окрузі п'ята частина районів не мали кооперативних закладів [3, с. 3].

Складністю в умовах реформування для споживчої кооперації округи залишалася віддаленість споживчих товариств від райцентрів і сільрад: з 2368 торгових

закладів Харківської округи в райцентрах знаходилося 1468 або 62% [3, с. 3]. Населені пункти залишалися віддаленими пересічно від райцентру на відстань до 10 кілометрів, а від сільрад – на 2,5 кілометри [2, с. 16-81], але були і більш віддалені від центру товариства: у Лозівському районі 26 населених пунктів знаходилося від центру пересічно на відстані 32 кілометри, у Єлизаветинському – від 35 до 40,5 кілометрів [2, с. 16-81]. Але сам факт утворення сільрад, які були ближчими до населених пунктів і споживчих товариств в них, був позитивним досвідом реформи 1925 р., хоча і не вирішував до кінця цієї проблеми.

Щодо споживчої кооперації Харківщини, то сам факт частих реформувань призводив до нестабільності організаційної мережі та її діяльності, невпевненості у перспективах роботи, не завжди був раціональним, часто створюючи додаткові складносці морального і матеріального плану. Реформа сприяла наближенню населених пунктів до сільрад, центрів кооперації, але і після 1925 р. залишалася велика відстань між кооперативними організаціями різних ступенів, збільшуючи накладні витрати, обмежуючи населення у виборі товару, створюючи складносці навіть у проведенні зборів кооператорів тощо. Тому в умовах реформи 1925 р. відбувався процес збільшення мережі торгових закладів, а отже, й їх обігів.

Таблиця 1

Торговельна мережа споживчої кооперації Харківської округи в 1925-1928 рр.

Територія	1925/1926	1926/1927	1927/1928
по Харкову	711	1066	1599
по інших містах	181	229	353
по сільській місцевості	519	696	688
Разом по кооперації	1411	1991	2640
Разом по державній, кооперативній, приватній мережі Харківщини	10392	8812	10666

Таблицю 1 складено за [4, с. 34-35; 5, с. 58-59, 66-67, 142-143; 1, с. 180-185; 7, с. 279-289].

За даними таблиці 1, загальна кількість торгових закладів споживчої кооперації нараховувала 1925/1926 р. – 1411; 1926/1927 р. – 1991; 1927/1928 р. – 2640.

У сільській місцевості аналогічні показники в кооперації округи становили: 1925/1926 господарського року 519 або 29,8% до загальної кількості торгових закладів; 1926/1927 р. – 696 або 36,9%; 1927/1928 р. – 688 або 32,9%. По Харкову кількість торгових закладів споживчої кооперації за ці ж роки становила: 711 або 10,6%; 1066 або 19,7%; 1599 або 24,5%. По інших містах, відповідно: 181 або 9,3%; 229 або 15,1%; 353 або 17,1%.

Отже, як по загальному числу кооперативних закладів, так і по сільській мережі, по Харкову й інших містах відбувалося зростання кооперативної торгової мережі у 1925-1928 рр. як в абсолютних показниках, так і в показниках питомої ваги торговельної мережі до загальної кількості торгових закладів округи.

Кооперативна торговельна мережа 1927/1928 р. показувала значне зростання у порівнянні з початковим етапом реформи 1925 р.: у порівнянні з 1925/1926 р. – на 47%.

Загальна мережа кооперативної торгівлі збільшилася на 217 торгових закладів 1925/1926 р. у порівнянні з 1924/1925 р. за рахунок збільшення їх по всіх розрядах. І це при зменшенні загальної кількості торгових закладів державної і приватної торгівлі. При цьому 61 заклад торгівлі кооперацією був відкритий у сільській місцевості. Кількість закладів кооперативної торгівлі на селі з 1925 р. до 1928 р. збільшилася в 1,5 рази, по Харкову – в 2,8 рази, по інших містах – в 2,3 рази, разом по всіх населених пунктах цей показник збільшився в 2,2 рази.

Питома вага кооперативних торгових закладів округи до загальної кількості кооперативних торгових закладів за 1925-1928 рр. становила: по Харкову 1925/1926 р. – 50,4%; 1926/1927 р. – 53,5%; 1927/1928 р. – 60,7%; по інших містах, відповідно рокам – 12,8%; 11,5%; 13,4%; по сільській місцевості за ці ж роки – 36,8%; 35%; 26%.

Отже, питома вага кооперативної торгової мережі за 1925-1928 рр. стабільно зростала у Харкові; нестабільно, але зростала по інших містах округи; проте на селі, не зважаючи на зростання в абсолютних показниках, питома вага мережі споживчої кооперації зменшувалася через більш високі темпи зростання кількості споживчих товариств у Харкові та інших містах округи.

Разом з тим, після адміністративно-територіальної реформи активізувалась торговельна діяльність Харківської споживчої кооперації, про що свідчить динаміка обігів її торговельної діяльності.

Обіги кооперативної торгівлі Харківської округи 1925/1926 р. у порівнянні з 1924/1925 р. (у тис. крб.) склали: у I півріччі 1924/1925 р. – 79174 тис. крб., у II півріччі 1924/1925 р. – 90204 тис. крб., у I півріччі 1925/1926 р. – 101937 тис. крб., у II півріччі 1925/1926 р. – 108257 тис. крб. [6, с. 42-43].

Якщо показник обігу споживчої кооперації Харківської округи за II півріччя 1923/1924 р., який дорівнював 44647 тис. крб., прийняти за 100%, то обіг I півріччя 1924/1925 р. становив 176%, II півріччя 1924/1925 р. – 200%, I півріччя 1925/1926 р. – 227%, II півріччя 1925/1926 р. – 249,8%.

1926/1927 р. загальний обіг кооперативної торгівлі Харківщини становив 619180 тис. крб. [6, с. 282]. У порівнянні з 1925/1926 р., за підрахунками авторки на основі [7, с. 282-289], зростання загального обігу кооперативної торгівлі склало 81,2% при збільшенні кількості закладів торгівлі на 11,4%. По гуртовій кооперативній торгівлі при зменшенні числа закладів на 19,7% обіг збільшився на 96,5%; по гуртово-роздрібній торгівлі число кооперативних закладів збільшилося на 4,4% при збільшенні обігу на 42,2%; по роздрібній торгівлі у ці ж роки кількість закладів збільшилася на 12,8% при зростанні обігів кооперативної торгівлі на 45,3%.

Обіги гуртової кооперативної торгівлі збільшилися за рахунок збільшення обігів як по Харкову – на 95,6% при зменшенні числа закладів на 21,2%, так і по інших містах – на 228,5% при зменшенні числа закладів на 22%; по сільській місцевості обіг збільшився на 67,8% при зменшенні кількості закладів на 15,4%.

По гуртово-роздрібній кооперативній торгівлі відбулося збільшення обігів по Харкову на 54,9% при збільшенні числа закладів торгівлі на 24%; по інших містах обіг зріс на 21,4% при зменшенні закладів торгівлі на 21%; по сільській місцевості обіги зменшилися на 75% при зменшенні числа закладів на 41,2%.

По роздрібній кооперативній торгівлі обіги зростали по Харкову на 32,9% при збільшенні числа закладів торгівлі на 43,4%; по інших містах обіг зріс на 32% при незнач-

ному зменшенні кількості закладів кооперативної торгівлі – всього на 0,5%; по сільській місцевості зростання обігу склало 20,5% при зменшенні на 19% кількості закладів торгівлі.

Збільшення обігів торгівлі кооперації при зменшенні числа закладів торгівлі свідчило про ефективність діяльності кооперації.

Загальний обіг кооперації по Харкову 1926/1927 р. складав 548947 тис. крб., перевищуючи аналогічний показник 1925/1926 р. на 300987 тис. крб. [7, с. 282], або на 54,8%; по інших містах зростання загального обігу, за підрахунками авторки, склало за цей же період 34% [7, с. 282]. Торговельний обіг Харківського центрального робітничого кооперативу (ХЦРК) у 1927/1928 р. у порівнянні з 1926/1927 р. зріс на 53,7% [9, ф. Р-1296, оп. 2, спр. 5, арк. 13-15; ф. Р-845, оп. 3, спр. 1768, арк. 3, 6]. Показники сільської споживчої кооперації за обігами торгівлі були за цей час одними з найкращих в Україні [1, с. 191]. За даними зведеного обігу сільської кооперативної торгівлі, він становив 1926/1927 р. 5521799 крб., а в 1927/1928 р. – 6596369 крб. [9, ф. Р-948, оп. 2, спр. 204, арк. 8, 10], на 16,3% більше.

Збільшення частки обігів кооперативної торгівлі в цей час відбувалось у всій гуртовій торгівлі по інших, крім Харкова, містах; у гуртово-роздрібній торгівлі – по Харкову і периферії; у роздрібній торгівлі – по Харкову та інших містах; разом по всій кооперативній торгівлі – по Харкову.

Останнього року реалізації адміністративно-територіальної реформи 1925 р. в умовах непу, яким був 1928/1929 р., обіг кооперативної торгівлі Харківської райспілки становив 57500 тис. крб., що складало його зростання у порівнянні з 1927/1928 р. на 39%, сума обігових коштів за ці два роки зросла на 9,2% [9, ф. Р-845, оп. 3, спр. 3114, арк. 39, 39 зв.]. Товарообіг райспілки становив у 1928/1929 р. 40000 тис. крб., на 21,2% більше, ніж у попередньому році [9, ф. Р-845, оп. 3, спр. 2014, арк. 93].

Зріст обігів райспілки відбувався за зростання всієї кооперативної торгової мережі, хоча вся торговельна мережа, включаючи державну і приватну, зменшувалася.

Не дивлячись на деяке скорочення і торговельної мережі периферії Харківської райспілки в останні роки непу, товарообіг її зростав: у сільській місцевості 1926/1927 р. він становив 19050 тис. крб. або 100%, 1927/1928 р. – 28156 тис. крб. або 147,8%, 1928/1929 р. – 32700 тис. крб. або 171,6%. По міській периферії обіг становив 12200 тис. крб. або 100% 1926/1927 р.; 17600 тис. крб. або 144,3% 1927/1928 р.; 20500 тис. крб. або 168% 1928/1929 р. [9, ф. Р-845, оп. 3, спр. 2014, арк. 94].

У цілому по Харківській окрузі обіги кооперативної торгівлі за I півріччя 1928/1929, 1929/1930 рр. зростали: по Харківському центральному робітничому кооперативу на 151,9%, по міських товариствах – на 145,8%, по сільських товариствах – на 150,4% [9, ф. Р-1296, оп. 1, спр. 222, арк. 59].

Слід зауважити, що зміцнення споживчої кооперації Харківщини, зростання її обігів відбувалося в умовах зменшення території округи у порівнянні з територією губернії. Після районування на долю Харківської округи припала майже 1/3 частина території Харківської губернії, що було результатом адміністративно-територіальної реформи 1925 р. Усе це відбувалося в умовах згортання непу, але споживча кооперація мала постійно зростаючі показники своєї діяльності, що свідчило про успіх її роботи.

У результаті реформи 1925 р. на території утвореної Харківської округи залишалася керувати споживчою кооперацією Харківська районна спілка з тим же районом діяльності, що і в 1922 р., але в умовах утворення на цій території районів і сільрад.

Тобто споживча кооперація Харківщини, керована райспілкою, була збережена в умовах реформи і продовжувала свою діяльність, зберігаючи мережу фактично без суттєвих змін, збільшуючи обіги і охоплюючи торговельною мережею все більшу і більшу частину розкиданих по Харківській окрузі населених пунктів. Позитивно впливало на мережу і діяльність споживчої кооперації округи утворення сільрад, які були більш наближеними за відстанню органами влади до населених пунктів і кооперативів в них.

Причини позитивної динаміки мережі споживчої кооперації Харківщини та її обігів в умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи 1925 р. були як політичні, так і економічні. Діяльність споживчої кооперації Харківщини, як і України у цілому, забезпечувала зміцнення союзу робітників і селян, що було однією з головних умов існування радянської влади в ті часи. Економічними заходами вирішувалося політичне питання. Зростання мережі та обігів споживчої кооперації було запорукою стабільності в країні і міцності радянської влади.

Кооперативна торгівля, в тому числі споживча кооперація, успішно виконували завдання витіснення з торгівлі приватного власника в умовах реалізації курсу влади на обмеження куркуля, а пізніше – на його ліквідацію як класу економічними засобами.

Участь населення в діяльності споживчої кооперації була зумовлена зацікавленістю його в результатах своєї праці в умовах повернення до ринкових відносин в часи непу.

Споживча кооперація Харківщини в ті часи мала статус столичної, тобто зразкової для інших регіонів, що спонукало її до позитивних результатів своєї діяльності.

В умовах адміністративно-територіальної реформи 1925 р. влада не ліквідувала, не змінила організаційну структуру споживчої кооперації Харківщини, чим забезпечила стабільність її діяльності, зростання мережі та обігів навіть в умовах поступового згортання непу. Така політика влади щодо збереження і подальшого розвитку мережі та діяльності Харківської споживчої кооперації в умовах реформи 1925 р. була економічно доцільною і результативною.

Позитивній динаміці мережі та обігів споживчої кооперації в останні роки непу сприяла постійна раціоналізація торговельної діяльності, боротьба з недоліками, допомога з боку державної торгівлі і держави в цілому.

Отже, позитивна динаміка мережі й обігів торгівлі споживчої кооперації Харківщини в умовах реалізації адміністративно-територіальної реформи 1925 р. була зумовлена політичними і економічними причинами і доводила необхідність подальшого використання кооперації у зміцненні країни.

Таким чином, у межах Харківської округи 1925-1928 рр. динаміка торговельної мережі й обігів торгівлі збільшувалась. Оскільки район діяльності райспілки залишався стабільним і в умовах реформи 1925 р., районна спілка продовжувала свою діяльність так, як і раніше, доводячи свою життєздатність та перспективність в умовах непу. Саме споживча кооперація своєю організаційною і торговельною діяльністю допомагала вирішити і складні проблеми адміністративно-територіальної реформи 1925 р., задовольняючи потреби населення розпорочених, мало зв'язаних з органами влади і кооперації населених пунктів.

Література:

1. Господарство та культурне будівництво Харкова та приміської смуги. Статистичний довідник 1927/1928 – 1929/1930 рр. – Х.: Редакційно-видавничий сектор Харківської міської ради, 1932. – 227 с.
2. Залюднені пункти Харківської округи. – Х.: Держвидав «Господарство України», 1930. – 96 с.
3. Матеріали по статистике Харьковской губернии. Торговая сеть Харьковской губернии в начале 1924 г. – Х.: Харьковское губернское статистическое бюро, 1925. – Вып. 8. – 56 с.
4. Описание экономической мощности округов УССР в связи с переходом к трехстепенной системе управления / Сост. С.С. Тугушев. – Х.: Изд. НКФ УССР, 1925. – 49 с.
5. Харківська округа. Статистичний щорічник. – Х.: Харківське округове статистичне бюро, 1927. – 269 с.
6. Харківщина в цифрах і фактах. До десятих роковин Жовтневої революції. – Х.: Видання Харківського Окрвиконкому, 1927. – 83 с.
7. Харківщина в цифрах на 1928-1929 рік. – Х.: Харківське окружне статистичне бюро, 1929. – 360 с.
8. Харківщинознавство / За ред. Покроєвої Л.Д. – Х.: Гімназія, 2002. – 304 с.
9. Державний архів Харківської області (ДАХО).

А.А. Рудь

Динамика торговой сети и оборотов торговли потребительской кооперации Харьковщины в условиях реализации административно-территориальной реформы 1925 года.

Рассматривается динамика торговой сети и оборотов потребительской кооперации Харьковщины в условиях административно-территориальной реформы 1925 г., когда территория сократилась до границ Харьковского округа, а сеть и обороты потребительской кооперации увеличились.

Ключевые слова: торговая сеть, обороты, потребительская кооперация, административно-территориальная реформа, динамика.

A. A. Rud

The Dynamics of the Trading Network and Turnovers of the Consumer's Cooperation of the Kharkiv region Under the Conditions of the Administrative and Territorial Reform in 1925.

The dynamics of the trading network and turnovers of the consumer's co-operation of the Kharkiv region under the conditions of the administrative and territorial reform in 1925 are studied in this article. It was a period when the area of the Kharkiv region reduced, but trading network and turnovers of the consumer's co-operation increased.

Key words: the trading network, turnovers, the consumer's co-operation, the administrative and territorial reform, the dynamics.